

ЦЕРКОВНІ ІМЕНА В РЕЄСТРІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО 1649 р.

У статті розглянуто власні особові імена з Реєстру Війська Запорозького 1649 року. Об'єктом аналізу обрано 38 чоловічих імен, які вжито в повній календарній формі, зокрема, *Авдій, Аврам, Адам, Акула, Артем, Герман, Гордій, Іов, Карп, Кирик, Кифа, Конон, Лазар, Марко, Мина, Мирон, Мойсій, Мокій, Наум, Никон, Нестор, Павел, Петр, Роман, Сава, Сила, Стефан, Сергій, Тирон* та інші. Імена *Акула, Герман, Іов, Кифа, Ника, Тирон* у списках Реєстру трапляються поодинокі. Решта імен відзначаються великою кількістю вживань, маючи від кількох десятків (*Гордій, Карп, Конон, Стефан* та ін.) до кількох сотень (*Кирик, Марко, Павел, Роман* та ін.) носіїв.

Ключові слова: історична антропонімія, власне особове ім'я, церковне ім'я.

Любов Осташ

Церковные личные собственные имена в Реестре Войска Запорожского 1649 г.

В статье рассмотрено личные собственные имена, зафиксированные в Реестре Войска Запорожского 1649 года. Объектом анализа послужили 38 мужских имен, употребленных в полной календарной форме (в соответствии с „Лексиконом словеноросским” Памва Беринды 1627 г.), в частности, *Авдий, Аврам, Адам, Акула, Артем, Герман, Гордий, Иов, Карп, Кирик, Кифа, Конон, Лазар, Марко, Мина, Мирон, Мойсий, Мокий, Наум, Никон, Нестор, Павел, Петр, Роман, Сава, Сила, Стефан, Сергий, Тирон* и др. Имена *Акула, Герман, Иов, Кифа, Ника, Тирон* в списках Реестра представлены единичными носителями. Остальные имена имеют от нескольких десятков (*Гордий, Карп, Конон, Стефан* и др.) до нескольких сотен (*Кирик, Марко, Павел, Роман* и др.) носителей.

Ключевые слова: историческая антропонимия, личное собственное имя, церковное имя.

Lyubov Ostash

Church names in the Register of Zaporizhzhya Army of 1649

Personal proper names from the Register of Zaporizhzhya Army of 1649 are considered in the article. 39 masculine names used in full calendar form are selected as objects of analysis, in particular, *Avdiy, Avram, Adam, Akula, Artem, Herman, Hordiy, Iov, Karp, Kyryk, Kyfa, Konon, Lazar, Marko, Myna, Myron, Moysiy, Mokiy, Naum, Nykon, Nestor, Pavel, Petr, Roman, Sava, Syla, Stefan, Serhiy, Tyron* and other names. Names *Akula, Herman, Iov, Kyfa, Nyka, Tyron* are rarely used in Register lists. Other names are used frequently ranging from several tens (*Hordiy, Karp, Konon, Stefan* etc.) to several hundreds (*Kyryk, Marko, Pavel, Roman* etc.).

Key words: historical antroponymy, personal proper names, church name.

У даній статті маємо намір розглянути тенденції взаємодії церковних і народних форм імен на матеріалі Реєстру Війська Запорозького 1649 року [32]. Принагідно залуцаємо й інші писемні пам'ятки.

Реєстр містить списки імен і прізвищевих назв 40 475 козаків особового складу 16 полків [32, с. 503], які разом охоплювали територію приблизно таких сучасних областей України: Черкаської, Київської, Полтавської, Вінницької, більшої частини Чернігівської, південно-західної частини Сумської і східної частини Житомирської. Південні межі Полтавського, Чигиринського, Корсунського, Білоцерківського, Брацлавського і Уманського полків виходили в степ на північ сучасних Кіровоградської, Дніпропетровської та Одеської областей.

За кількістю записаних козаків полки в Реєстрі неоднакові: вони нараховують від 1 до 3,5 тис. осіб. Однак їх компактне розташування один біля одного на обширній території дає змогу визначити основні тенденції в частотності імен та простежити географію поширення.

Чоловічі імена, зафіксовані в даній пам'ятці, чітко поділяються на три групи: перша – це перенесені в незмінній формі або (що частіше) трансформовані на українському мовному ґрунті особові імена церковно-християнського походження. Друга – слов'янські автохтонні особові імена. Третя – імена, запозичені у той час із інших антропонімій. Церковне ім'я – ім'я, дане при хрещенні (хресне ім'я). Згідно з традицією ім'я міг вибрати священник із церковного календаря чи місяцеслова відповідно до імені святого, пам'ять якого святкується в той день, коли народилася людина або родичі з інших мотивів, але

воно обов'язково повинно бути календарним, тобто взятим із календаря, де імена канонізованих святих перераховані за місяцями і днями їх святкування. Імена, які вводила церква, мали церковнослов'янську форму (а не літературну, і не народну). Напр.: церковна, чи календарна форма *Василій*, народна форма (або народний варіант) *Василь* (стала літературною, або офіційною формою), *Василько*, *Василейко*, *Василина*, *Васько* і т. ін. Отже, у нашій статті термін *церковне ім'я*, *церковний варіант імені* означає, що це форма церковно-християнського імені, зафіксована у церковних календарях і місяцесловах. Більшість церковних відповідників до прикладів, наведених із Реєстру, подаємо із „Лексикону словенороського” Памва Беринди 1627 р. [24].

Процес фонетичної і словотвірної адаптації імен, зафіксованих у Реєстрі, відбувався віддавна, починаючись фактично від часів прийняття українцями християнства. Як зазначав І. Огієнко, „грецькі хресні ймення були зовсім чужі й незнані для українського народу, а тому в живій вимові їх стали українізувати надзвичайно рано... Надзвичайно цікаві ті хресні ймення, що їх подає календар нашої величної київської пам'ятки 1056 р., т.зв. Остромирової Євангелії. Багато імен тут уже українізовані, цебто змінили свою грецьку форму під впливом нашої мови, напр. (в родовім чи в давальнім відмінку): васило 271 б,... дьмитра 272,... григора 242 б,... гаурила 231 б,... григороу 242 б,... курила 265 б... і т. ін. Поданий список імен із церковного календаря 1056 р. надзвичайно цінний і цікавий, бо він переконливо свідчить, що вже в половині XI-го віку грецькі ймення зукраїнізувалися, а це говорить за те, що ці ймення спорадично мусіли давно тут появитися (задовго до офіційного охрищення України-Руси), бо процес українізації був певне дуже повільний. Подруге, список цей свідчить також, що вдавнину церква вільно вживала хресних імен у живій зукраїнізованій формі, а не конечно в повній грецькій. Ці наші живі форми вільно вживалися в церкві аж до XIX-го ст.; так само вільно вживано їх по наших урядових канцеляріях, де повна грецька форма звичайно мало знана” [27, с. 289–291].

У мовному аспекті цей процес висвітлений у низці статей українських мовознавців [див., напр., 12, с. 113–116; 44, с. 57–61], у підручниках з історичної граматики [4; 19; 33]. Разом з тим деякі мовні і позамовні явища, які відбувалися з церковними іменами в процесі їх пристосування до мовлення українців, ще потребують детальнішого висвітлення. Це стосується, наприклад, імен *Гаврило*, *Гарасимъ*, *Данило*, *Михайло*, *Самойло* та ін.

Як зазначають О.В. Суперанська та А.В. Сусллова, навіть у найповніших церковних календарях список чоловічих імен не перевищував 900, а жіночих – 300 одиниць [38, с. 47]. Згідно з Л.М. Щетиніним, церковний календар XVII ст. містив 872 чоловічих імені і 229 жіночих [46, с. 43]. Звичайно, не всі вони функціонували в іменнику східних слов'ян, оскільки було багато імен, які не вживалися з різних причин: довгі за структурою, важкі для вимови, незвичні за сприйняттям тощо. За даними Р.Й. Керсти, в українців у XVI ст. було у вжитку понад 300 чоловічих імен церковного походження [22, с. 14].

У Реєстрі знаходимо біля 230 імен церковного походження, причому 39 з них ужито в повній календарній формі: *Авдѣй* (< церк. *Авдѣй* [24, с. 171]), *Аврамъ* (< церк. *Аврамъ*, *Авраамъ* [24, с. 171]), *Адамъ* (< церк. *Ада́м(ъ)* [24, с. 172]), *Акула* (< церк. *Акѹла* [24, с. 173]), *Алексѣй* (< церк. *Алѣксѣй* [24, с. 174]), *Андрѣй* (< церк. *Андрѣй* [24, с. 176]), *А(р)те́мъ* (< церк. *Арте́мъ* [24, с. 180]), *Арте́мѣ(й)* (< церк. *Арте́мій* [24, с. 180]), *Германъ* (< церк. *Ге́рманъ* [24, с. 199]); *Горьдѣй* (< церк. *Го́рдій* [24, с. 199]), *Грыгорий* (< церк. *Григо́рій* [24, с. 199]), *Иоанъ* (< церк. *Іоа́ннъ* [24, с. 213]), *Иосифъ* (< церк. *Іо́сифъ* [24, с. 213]), *Иовъ* (< церк. *Іо́въ* [24, с. 213]), *Карпъ* (< церк. *Ка́рпъ* [24, с. 215]), *Кирикъ* (< церк. *Ки́рїкъ* [24, с. 216]), *Кифа* (< церк. *Ки́фа* [24, с. 216]), *Кононъ* (< церк. *Ко́нонъ* [24, с. 217]), *Лазаръ* (< церк. *Ла́заръ* [24, с. 218]), *Марко* (< церк. *Ма́рко* [24, с. 222]),

Ма(т)фе(ї) (< церк. *Ма(т)θεί* [24, с. 222]), *Мина* (< церк. *Μινα* [24, с. 223]), *Миронъ* (< церк. *Μύρωνъ* [24, с. 223]), *Мойсѣй* (< церк. *Μωϋσεί* [24, с. 223]), *Мокѣй* (< церк. *Μωκεί* [24, с. 223]), *Наумъ* (< церк. *Ναύμъ* [17, т. 4, с. 50–51; 24, с. 224]), *Ника* (< церк. *Νικα* [30, с. 397]), *Никола(ї)* (< стсл. *Νικολαί* [17, т. 3, с. 459]), *Никонъ* (< стсл. *Νικωνъ* [17, т. 4, с. 87]), *Несторъ* (< церк. *Νέστωρ* [24, с. 224]), *Павель* (< церк. *Πάυελ* [24, с. 227]), *Петръ* (< церк. *Πέτρ* [24, с. 227]), *Романъ* (< церк. *Ρωμάν* [24, с. 229]), *Сава* (< церк. *Σαβα* [24, с. 230]), *Северинъ* (< церк. *Северинъ* [22, с. 125]), *Сила* (< церк. *Συλα* [24, с. 234]), *Стефанъ* (< церк. *Στεφαν* [24, с. 234]), *Се(р)гѣй* (< церк. *Σέργει* [24, с. 231]), *Тиронъ* (< церк. *Τύρωνъ* [24, с. 237]).

Напр.: *Авдѣй* Де(м)че(н)ко, *Аврамъ* Максимовичъ, *Адамъ* Демерецъ, *Акула* Евѣхиме(н)ко, *Алексѣй* Шовькопля(с), *Андрей* Кулай, *А(р)темъ* Веретено, *Артемѣ(ї)* Кге(р)мане(н)ко, *Ге(р)манъ* Похилецъ, *Горѣдѣй* Трушенъко, *Грыгорий* Громика, *Иоа(н)* Ѡсташиєви(ч), писа(р) во(ї)сковы(ї), *Иосифъ* Кобли(ц)ки(ї), *Иовъ* Па(р)хоме(н)ко, *Карпъ* Шиле(н)ко, *Кири(к)* Солове(ї), *Кифа* Зя(т)ковъски(ї), *Кононъ* Шило, *Лазаръ* Кононе(н)ко, *Маръко* Мочигуба, *Ма(т)фе(ї)* Ко(с)че(н)ко, *Мина* Ми(т)ковичъ, *Мойсѣй* Чопо(р)ный, *Мокѣй* Левъченъко, *Наумъ* Хоружый, *Несто(р)* Самохволе(н)ко, *Ника* Я(м)по(л)ски(ї), *Никола(ї)* Маца(к), *Паве(л)* Терехъ, *Петръ* Ра(ї)ко, *Романъ* Курашъ, *Сава* Скубає(н)ко, *Северинъ* Кратовы(ч), *Стефанъ* Миките(н)ко, *Се(р)гѣй* Євъсюче(н)ко, *Тиронъ* Дудиненъко, *Ты(т)* Андрѣенъко [32, арк. 351, 64 зв., 443, 46 зв., 413, 39 зв., 304, 182, 130, 94 зв., 125, 1, 183 зв., 443, 178 зв., 391 зв., 165 зв., 135 зв., 97 зв., 124 зв., 3 зв., 33, 48 зв., 319, 441, 106 зв., 175, 338, 414 зв., 317 зв., 174 зв., 1, 355 зв., 178 зв., 348 зв., 107 зв., 367 зв.].

Багато із зазначених імен, які повністю збігаються формами з церковними варіантами, у списках Реєстру вжито поодинокі. Це, зокрема, імена *Акула*, *Ге(р)манъ*, *Иоа(н)*, *Кифа*, *Ма(т)фе(ї)*, *Несто(р)*, *Ника*, *Тиронъ* та ін. Великою кількістю вживань відзначаються лише імена *Павель* (362 носії).

Нижче розглянемо два імені з Реєстру, які повністю збігаються з церковними формами:

Иѡа(н). Походження: від церк. імені *Ιωάννης* [24, с. 213]. У Реєстрі такий варіант трапляється лише один раз, і ним записаний Генеральний писар Іван Виговський: *Иѡа(н)* Ѡсташиєви(ч), писа(р) во(ї)сковы(ї) [32, арк. 1]. В усіх інших випадках (а це близько 4,5 тисяч носіїв, тобто понад 10 відсотків від усіх записаних у Реєстрі козаків) козаки іменуються лише *Іван* (*Иѡанъ*).

В інших пам'ятках XVI–XVIII ст. форма *Иѡа(н)*, *Иѡаннь* трапляється також значно менше, ніж форма *Иѡанъ/Иѡань*: А на то ест вѣра... *Иѡана* комиса (Баків, 1457 р.) [37, т. I, с. 447]; Я *иѡа(н)* василиє(в)... до(м) ѡ рогатинѣ на старо(м) мѣстѣ... даю и дарѡю брату моемѡ гаврилию (Львів, 1594 р.) [16, спр. 265, арк. 1]; Феѡдор Мединській... из... чады своими *Иѡаном* Любкою и Марією (1610 р.) [43, с. 86]; Сію книгѡ... списаль... *Иѡа(н)* Григорієви(ч), да(к) и[зъ] Сколего (Мукачів, 1621 р.) [21]; его м(л). пну *Иѡанови* Нечаєви Грузевичови, во(и)скому зе(м)ли Киевское (1643 р.) [21]; Азъ *Иѡанъ* видѣхъ мѣсто стое; Іер(с)лімъ нѡвый (Чернігів, 1646 р.) [21]; при бы(т)ности пѣа *Иѡана* Бокгле(в)ского (1654 р.) [25, с. 24]; *Иѡан* Гриценко (1660 р.) [40, с. 138]; перед *Иѡаном* Гулаком, сотником полковим (Переяслав, 1689 р.) [15, с. 449]; Азъ іереи *Иѡаннь* Илькович (Словаччина, 1710 р.) [29, с. 33]; *Иѡан* Пискал (1713 р.) [43, с. 120]; *Иѡаннь* Левѣцки(ї), полку Лубенско(го) села Процовкы (1759 р.) [23, с. 177]; *Иѡан* (Закарпаття, XVIII ст.) [42, с. 134]. Зрідка фіксуємо цей народний варіант і як прізвищеву назву: Передо мѡною, Ма(т)феємъ *Иѡа(н)новичо(м)*, асавуло(м) по(л)ку Ми(р)горо(д)ского, ... приточилася справа ѡ(т) *Иѡана* Желѣ(з)няка (1654 р.) [25, с. 23]. Зрідка натрапляємо на нього і в

основах прізвищ: *Іоанѣць* [36, 161].

Стефань, Стефань. За походженням – церк. *Стефан* [24, с. 234]. Це ім'я активно функціонувало в побуті українців XIV-XVIII століть. Поширене воно було у всіх етнічних українських регіонах: у писемних пам'ятках фіксується у Луцьку, Дермані, Харкові та ін. Складається враження, що воно не вступало в конкуренцію з іменем *Степан*. Можливо, що у минулому його взагалі сприймали окремо від *Степан*, а не як просто фонетичний варіант. У Реєстрі ім'я *Стефан* хоч і відзначається меншою кількістю носіїв (53) порівняно з іменем *Степан* (1 088), однак також поширене майже в усіх полках: у списках 13-ти полків із усіх 16-ти, а також ще в одному полку (Кропивнянському) наявна одна фіксація його фонетичного варіанта: *Стехва(н)* Коломы(й)ченко [32, арк 362]. Напр.: *Стева(н)* Цыруликъ, *Стефань* Миките(н)ко, *Стевань* Ка(р)пенько, *Стевань* Жученько, *Стефа(н)* Ко(р)нѣ(н)ко, *Стефань* Ходоренько [32, арк. 41 зв., 178 зв., 181, 184, 323 зв., 332]. Цікаво, що і через сто років серед списків козаків Нової Запорозької Січі знаходимо немало носіїв цього імені: *Стефань* Бульба; *Стевань* Устимовичъ (1756 р.) [3, т. 5, с. 53, 281] та ін.

Аналізований варіант активно функціонував і в складі прізвищевих назв: а) (у Реєстрі) Петро *Стефановичъ*, Лука(н) *Стефане(н)ко* [32, арк. 81 зв., 198 зв.]; б) (в інших пам'ятках) А працею мене многорѣшнаго Іоана *Стефановыча*, писаря на тотъ ча(с) меского лофицкого (Лохвиця, 1563 р.) [25, с. 18]; Тимуш *Стефаненко* на мероне с пицалю и с саблею (1660 р.) [40, с. 146]; Григорий *Стефанович* Буян, товариш войсковый стародубовский (1693 р.) [6, с. 977]; парох Кирил *Стефан* (1751 р.) [41, с. 534].

Як уже зазначалося, ім'я *Стефан* часто трапляється і в інших писемних пам'ятках: а на то... вѣра... пана *сте<фана>* нашего сестричича (Сучава, 1393 р.) [37, т. II, с. 386]; *Стефань* (Закарпаття, 1401 р.) [42, с. 130]; а в ты(х) сту копа(х)... заставило(м) и зара(з) пусти(л) есми в де(р)жа(н)є и вжива(н)є ѿ(т) нинешне(г) днѣ... пѣу *стефану*... части моєє... зо вси(м)... яко есми са(м) в де(р)жа(н)ю... ме(л) и вжива(л) (Кременець, 1570 р.) [21]; *Стефань* Добрынский (Луцьк, 1597 р.) [2, ч. 1, т. VI, с. 200]; фундюю часы вечнымы подданыхъ чотырохъ Сарневскихъ, на волоках седячихъ, меновите: *Стефана* Рыболова, Мандѣя Рыболова, Оницка а Уласа Дроздовича (Луцьк, 1608 р.) [2, ч. 1, т. VI, с. 376]; у *Стефана* Грибовицького нож (Володимир, 1616 р.) [2, ч. 1, т. VI, с. 447]; напро(д) одобралисмы ѿ(д) пна Алекса(н)дра прокоповича и пана *Стефана* ла(ш)ковського ѿстато(к) з дороги крако(вь)скои се(й)мовои (Львів, 1633 р.) [16, спр. 1054, арк. 1]; *Стефань* Негребецькій...; *Стефань* Приша (Дермань, 1645 р.) [7, т. II, с. 263–264]; *Стефань* Редко (Луцьк, 1649 р.) [2, ч. 3, т. IV, с. 368]; *Стефан* Игнатенко на коне с пицалю (1660 р.) [40, с. 146]; перед нами, ... Борисом Карповичом и *Стефаном* Тимофѣвичомъ, бурмистрами (1693 р.) [6, с. 969]; *Стефань* Бутовичъ, асауль енеералный (1714 р.) [13, с. 226]; *Стефань* Ткачукъ (1743 р.) [43, с. 106]; *Стефан* (Закарпаття, XVIII ст.) [42, с. 134]; *Стефан* (серед. XX ст.) [8, с. 335].

В сучасній українській антропонімії активно функціонує низка розмовних варіантів, утворених на основі імені *Стефан*: *Сте́фан*, *Стефа́ник*, *Стефани́ско*, *Стефани́ще*, *Стефа́ній* (у деяких регіонах вживається і як урочисто-церковне), *Стефа́нко*, *Стефанко́*, *Стефа́нцьо* та багато інших [39, с. 348].

Про тривалу історію цього імені в українській антропонімії свідчить те, що воно взяло участь у творенні великої кількості прізвищ, зокрема: *Сте́фа* [47, с. 288]; *Стефа́к* [31, т. II, с. 1011; 39, с. 350]; *Стефалу́к* [39, с. 350]; *Сте́фан* [39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефа́н* [39, с. 350]; *Стефан* [41, с. 534]; *Стефане́вич* [39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефа́ненко* [11, с. 222]; *Стефане́нко* [9, с. 308; 36, с. 336; 39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефане́ць* [36, с. 336; 39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефа́ник* [31, т. II, с. 1011; 36, с. 336; 39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефаник* [41, с. 534]; *Стефани́цький* [31, т. II, с. 1011; 39, с. 350]; *Стефани́ця* [31, т. II,

с. 1011; 36, с. 336; 39, с. 350]; *Стефаніч* [36, с. 336]; *Стефаніч* [41, с. 534]; *Стефаніш* [39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефанішин*, *Стефанів* [31, т. II, с. 1011; 36, с. 336; 39, с. 350; 48, с. 385]; *Стефанівський* [31, т. II, с. 1011; 39, с. 350; 47, с. 288; 48, с. 385]; *Стефаніца* [36, с. 336]; *Стефаніцький* [47, с. 288]; *Стефанка* [48, с. 385]; *Стефанків* [11, с. 222; 31, т. II, с. 1012; 36, с. 336; 39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефанківський* [47, с. 288]; *Стефанко* [31, т. II, с. 1012; 39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефанко* [41, с. 534]; *Стефанкович* [39, с. 350]; *Стефанов* [10, с. 115; 11, с. 222; 48, с. 385]; *Стефанович* [31, т. II, с. 1012; 36, с. 336; 39, с. 350; 47, с. 288; 48, с. 385]; *Стефановський* [31, т. II, с. 1012; 36, с. 336; 47, с. 288]; *Стефанський* [31, т. II, с. 1012; 36, с. 336; 39, с. 350]; *Стефанцев* [36, с. 336]; *Стефанців* [39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефанченко* [47, с. 288]; *Стефанчич* [41, с. 534]; *Стефанчішин* [36, с. 336; 39, с. 350]; *Стефанчук* [31, т. II, с. 1012; 36, с. 336; 39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефанюк* [9, с. 308; 31, т. II, с. 1012; 36, с. 336; 39, с. 35; 47, с. 288]; *Стефаняк* [31, т. II, с. 1012; 39, с. 350]; *Стефаньків*, *Стефанько*, *Стефанько*, *Стефаньків* [39, с. 350]; *Стефанько* [31, т. II, с. 1012; 39, с. 350]; *Стефан* [47, с. 288]; *Стефанішин* [39, с. 350; 47, с. 288]; *Стефанко*, *Стефанківський* [39, с. 350]; *Стефанко* [31, т. II, с. 1012]; *Стефанко* [47, с. 288]; *Стефанко*, *Стефанко*, *Стефанко*, *Стефанко* [39, с. 350]; *Стефанко* [47, с. 288]; *Стефанко* [31, т. II, с. 1012; 39, с. 350]; *Стефанко* [9, с. 308; 31, т. II, с. 1012; 39, с. 350]; *Стефанішин*, *Стефаняк*, *Стефанченко*, *Стефанчик*, *Стефанішин*, *Стефанчук* [39, с. 350]; *Стефанюк* [31, т. II, с. 1012; 39, с. 350; 47, с. 288].

Близько до цієї групи примикає група із 15-ти імен, які мали або могли мати уже певні фонетичні зміни у своїй основі, але без суттєвих словотвірних змін. Однак категорично твердити про це ми не можемо (це потребує окремих досліджень), оскільки тодішня орфографія не дає зараз змоги точно визначити, як вимовлялися ці імена в побуті (докладніше про це див. нижче). У цю групу зараховуємо такі імена: *Алекса(н)де(р)* (< церк. *Алекса́ндръ* [24, с. 174]), *Анѣтипъ* (< *Антип* < церк. *Анти́пъ* [24, с. 177]), *Арсєны(й)* (< *Арсеній* < церк. *Арсє́ній* [24, с. 180]), *Арѣхипъ* (< церк. *Архі́ппъ* [24, с. 181]), *Васили(й)* (< церк. *Васі́лій* [24, с. 191]), *Васиянь* (< церк. *Васі́анъ* [24, с. 191]), *Давидъ* (< церк. *Даві́дъ* [24, с. 200]), *Євѣдоки(м)* (< церк. *Євдо́кімъ* [24, с. 205; 28, с. 365–366]), *Луки(й)* (< церк. *Лѣ́кій* [24, с. 220]), *Максимъ* (< церк. *Максі́мъ* [24, с. 221] (< стсл. *Максимъ*; див. докл [17, т. 3, с. 368]), *Никита* (< церк. *Нікі́та* [24, с. 224]), *Никифоръ* (< церк. *Нікі́форъ* [24, с. 224], *Никифоръ* [17, т. 4, с. 87]), *Тимофѣй* (< церк. *Тімоф́ей* [24, с. 237]), *Ти(т)/Ты(т)* (< церк. *Ті́тъ* [24, с. 237], стсл. *Титъ* [17, т. 5, с. 574], *Харитонъ/Харытонъ* (< церк. *Харі́тонъ* [24, с. 240]).

Напр.: *Алекса(н)де(р)* Лукянови(ч), *Анѣтипъ* Тулюпа, *Арсєны(й)* Попо(в) зя(т), *Васили(й)* Лобода, *Васия(н)* Миките(н)ко, *Давидъ* Канюка, *Євѣдоки(м)* Гапонович, *Луки(й)* Кгоє(н)ко, *Макси(м)* Лежень, *Никита* Ве(р)гунє(н)ко, *Никифоръ* Сорокотяже(н)ко, *Тимофѣй* Носа(ч) по(л)ковникъ, *Ти(т)* Ре(ч)чиникъ, *Ты(т)* Ѡзоже(н)ко, *Харитонъ* Ре(д)ка, *Харыто(н)* Лу(к)яне(н)ко [32, 387, 346, 178, 369 зв., 176 зв., 428 зв., 342, 175 зв., 370, 52, 159, 410, 443, 49 зв., 344 зв., 304 зв.]. Нижче розглянемо детальніше два імені із цієї групи.

Поруч із чоловічими народними варіантами *Ва(с)* (4 носії), *Васєцько* (2), *Василей* (5 носіїв), *Василецъ* (1), *Василина* (2 носії), *Васи(л)ко* (1), *Васило* (1), *Василь* (понад 1200) у Реєстрі Війська Запорозького 1649 року тричі у списках Миргородського, Полтавського і Чернігівського полків уживається і *Васили(й)*.

Василн(й). Походження: від церк. імені *Васі́лій* [24, с. 191]. Приклади: *Васили(й)* Лобода, *Васили(й)* Жукъ [32, арк. 369 зв., 397 зв.].

Написання цього варіанта імені у списках Реєстру (коли літера **и** у деяких випадках замінювала **ѣ**, що вимовлялася як [і], а в інших замінювала літеру **ы**, яка вимовлялася як [и]) не дає нам змоги зараз трактувати вимову цього імені як *Василий* чи *Василій*, тобто ми

не знаємо, наскільки у вимові ця форма відійшла від свого церковного варіанта. Підстави для сумнівів дає і наявна у Реєстрі форма прізвищевої назви: Семень *Васильє(н)ко*, [32, арк. 413].

Зрідка натрапляємо на цю форму і в інших пам'ятках XVI–XVIII ст.: *василии данильєви(ч)* (Лучиця, 1388 р.) [37, т. I, с. 153]; с Києва купець *Мо(и)се(й) Левьковичь*, *Васили(й) Сѣсичь* (1656 р.) [25, с. 77]; *василій* (Закарпаття, XVII ст.) [42, с. 132]; пїнь *Васили(й) Нижине(ц)*, ... *Вбывате(л) ло(х)ви(ц)ки(й)* (1670 р.) [25, с. 142]; Сотни(к) полковы(й) *Васили(й) Велецки(й)* [13, с. 64]. Наявна вона і в основах деяких українських прізвищ: *Василійчук* [36, с. 67].

Поруч із народними варіантами *Григорь*, *Григорько*, *Григорый*, *Кгрикгори(й)* у Реєстрі вживається і церковна форма імені *Григорий*, *Грыгорий* (8 носіїв у списках Черкаського, Білоцерківського, Уманського, Київського полків). Більшої впевненості, що дана форма могла вимовлятися як *Григорий*, надає нам існування у Реєстрі ще варіантів *Грыгорый* Попла(в)ски(й), *Григорый* Бѣлоцерьковець, *Грыгорый* Маля(р), *Григоры(й)* Кра(с)ножонь, *Грыгоры(й)* Кобыльє(ц)кы(й) [32, арк. 114, 132 зв., 323 зв., 432 зв., , 435 зв.].

Григори(й) І. Походження: церк. ім'я *Григорій* [24, с. 199]. Приклади: *Грыгорий* Громика, *Григори(й)* Кгрикго(р)ченцько [32, арк. 125, 149 зв.].

Даний варіант імені функціонував і в складі прізвищевих назв: а) (у Реєстрі) *Андрѣй Грѣгорієвичь*, *Сава Григорієви(ч)*, *Лавринь Григорієвичь*, *Федяй Григорієвичь* [32, арк. 35, 40 зв., 132 зв., 325 зв.]; б) (в інших пам'ятках) *мнѣ*, *Алексєю Григорієвичу* Квѣтъць (лохвицький писар) (1665 р.) [25, с. 129]; *Іяковом Григорієвичем* (орудний відм.) із жоною своєю Євдокією жителми Города Сумина (1689 р.) [43, с. 166]; *Григорій* (1732–1784 рр.) [5, с. 366]; *Карпъ Григорієвъ* (1756 р.) [3, т. 5, с. 53]; *Григорієвъ* (1811–1854 рр.) [45, с. 234].

Даний варіант імені часто вживався у багатьох пам'ятках і світського, і релігійного характеру: *Мы... григории да ива(н) несвизьскии...* тым то листомы чинимы знамени(т) (Лучиця, 1388 р.) [37, т. I, с. 262]; *Григорій* [37, т. I, с. 262]; а *грїгорія* школьники студенти жадною мѣрою, з авинь не хотѣли пѣстити (XVI ст.; пам'ятка релігійного жанру) [21]; *Сіє бѣо ѱгодное зако(н)ное свѣое бра(т)ство посыла(т) вашєму хр(с)тія(н)скому братолубью, за пи(л)ныиѣ стараніємъ и про(с)ба(ми) пѣна григорія креска єдиноґо з братїи вашихъ* (Львів, 1588 р.) [16, спр. 655, арк. 4]; *Софію дочьку григория* (Путятинці, 1634 р.) [21]; *столє(ц) срибны(и) з на(д)писо(м) григория дѣды* (Львів, 1637 р.) [21]; *Такъ те(ж) и при зятя(х) его меновите...* *Василїи Липцы, ... Григорїи Остапикови* (Холм, 1648 р.) [21]; *Григорий* Стефанович Буян, товариш войсковый (1693 р.) [6, с. 977]; *Григорий* Гаврилович вуйть хвастовскїй (1709 р.) [43, с. 220]; *Григори(й)* Чи(р)ва, козакъ (1728 р.) [14, с. 203]; *Сия книга... досталась... по наслѣдству отъ предковъ дѣда Григория Остапенка Григоровича а отца бунчукового товарища Антона Григоровича* (1744 р.) [43, 172]; *Григорий* Федяй (1752 р.) [3, т. 2, с. 518]; *Григорий* Романенко (1763–1778 рр.) [26, с. 56]; *Григорїи; григории* (Закарпаття, XVIII ст.) [42, с. 134]; *Григорїи т. Gregorius* (1885 р.) [18, с. 159]; *Григорїи* – Григорий (1930 р.) [20, с. 966].

Форма *Григорїи* тепер функціонує як офіційна [35, сс. 53, 39, 93]. Крім того, дана форма послужила основою для низки українських прізвищ: *Григорієв* [36, с. 103]; *Григорїи* [31, т. I, с. 247; 39, с. 96; 47, с. 95]; *Григорїи* [36, с. 103]; *Григорїи* [48, с. 120]; *Григорієвич*, *Григорієвський* [34, с. 226]; *Григорїи* [31, т. I, с. 247; 39, с. 96; 47, с. 95; 48, с. 120]; *Григорїико* [34, с. 226]; *Григорїичук* [31, т. I, с. 247; 34, с. 226; 36, с. 103; 47, с. 95; 48, с. 120]; *Ригорїико* (< *Григорїико*) [34, с. 226].

Повертаючись до часів укладання Реєстру, слід вказати, що навряд, чи можна говорити про конкуренцію між церковними і народними варіантами. Очевидно, як ті, так і інші були знані і вживані, і церковні імена не були вже в той час якимось чужорідним

елементом. Мабуть, варто говорити про певні, більш чи менш виразні, тенденції до частішого вживання тих чи інших (народних чи церковних) форм окремих імен: такі форми, як *Никола*, *Николай*, *Никита* у багатьох пам'ятках трапляються значно рідше, ніж *Микола*, *Миколай*, *Микита*. Та ж тенденція і в Реєстрі стосовно імен *Николай*, *Никита* – *Микола*, *Миколай*, *Микита*. Часто в пам'ятках одна й та сама особа записана різними варіантами. Напр.: (родовий відм.) *Николая* Каме(н)ского, але набагато частіше – *Миколая* Каме(нъ)ского (1611 р.) [1, с. 73, 137]. У пам'ятках першої половини XVIII ст. інколи спостерігаємо іменування однієї і тієї ж особи то іменем *Нестерьъ*, то іменем *Несто(р)* (*Нестерьъ* Костюченковъ сынъ; мовить *Несто(р)* (Седнів, 1713 р.) [13, с. 197–198]), хоча кількісно (як і в Реєстрі) переважає варіант *Нестерьъ*. Лише цей варіант трапляється у писемних пам'ятках XVI–XVII ст. із території Житомирщини. У Реєстрі лише ім'я *Павель* (362 носії) на рівних конкурує з іменем *Павло* (351 носій). Отже, маємо справу з індивідуальною історією входження кожного окремого імені в український антропонімікон попередніх століть і потім його функціонування протягом тривалого часу. Надалі цікаво було б простежити історію функціонування кожного окремого церковного імені.

Разом із тим питання функціонування церковних варіантів імен у тодішньому українському суспільстві і їх взаємодії з народними варіантами вимагає окремих досліджень. Ще в XVI ст. духовні особи і представники вищих верств у тогочасному феодальному суспільстві могли послуговуватися деякими такими варіантами як офіційними, причому духовні особи записані лише церковними варіантами, представники вищих верств могли бути записані як церковними, так і народними формами імен (інколи паралельно в одному і тому ж документі). Ця традиція стосовно деяких імен продовжилася і в другій половині XVII–XVIII ст. Наприклад, імена *Василій*, *Григорій*, *Іоаннъ* та ін. (паралельно, поруч з іменами *Василь*, *Григор*, *Иван*) вжито для ідентифікації козацької старшини в гетьманських універсалах другої половини XVII – початку XVIII ст. з території Лівобережної України. Можливо, деякі такі варіанти (напр., *Іоанъ*) у певних ситуаціях у світських документах служили для вираження пошани. Напр., в одному з документів писар зазначив: По указу его мл(с)ти пна *Іоана* Гамалфі, сотника лохвицького. Сам сотник підписався так: *Іванъ* Гамалфя, сотникъ лохвицки(и) (1720 р.) [14, сс. 124, 126].

Разом із тим слід мати на увазі, що загалом в українському суспільстві досліджуваного періоду церковні форми імен вживаються при називанні людей різних станів, і про якесь соціальне розмежування тодішнього іменника мови, звичайно, бути не може. Частково на їх уживання впливало те, що вони трапляються у документах братств (наприклад, Львівського Ставропігійського братства) або юридик при монастирях. Інколи на появу церковних форм імен у ділових документах могла впливати виучка чи особисті уподобання писаря. Наприклад, активно старався зазначати імена, більш чи менш наближені до церковних, лохвицький писар Іван Стефанович. Бачимо це на початках справ, при переліку осіб, які були уповноважені розглядати справу і виносити рішення, – війтів, бурмистрів, сотників, атаманів та ін. Характерним є початок Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.: **Початокъ книгъ списаня спра(в)** мейскихъ ратуша Лохви(ц)кого <:>, которіє почато робы(т) за поводомъ и старанемъ *Матфея* Емченъка, на сей ча(с) войта лохвицького : и его товариствъ – бурмистровъ *Феодора* Ко(з)ла, Хоми Сенюковича, Фена Проценъка <:>. А працею мене многорѣшнаго *Іоана* Стефановыча, писара на тотъ ча(с) меского лофицького (Лохвиця, 1563 р.) [25, с. 18]. Однак під час викладу самої справи ті ж особи масово називалися або підписувалися самі народними формами імен.

Але і ці вищезазначені фактори не були визначальними. Практично в усіх

документах народна стихія в формах імен переважає. Наявність церковних форм імен свідчить про те, що світське і релігійне у той час були тісно переплетеними, і в побуті люди спокійно ставилися до того чи іншого варіанта і знали його.

Отже, як бачимо з матеріалів Реєстру Війська Запорозького 1649 року, відбувався природний розвиток української антропонімії, коли якась частина церковних імен без змін вливалася в український іменник, якась частина зазнавала на українському мовному ґрунті більш чи менш відчутних фонетичних або словотвірних (або фонетичних та словотвірних разом) змін. Одна частина імен відходила в тінь, інша утверджувалась. Церковними формами імен могли ідентифікувати представників різних соціальних прошарків. Немає також жодної територіальної обмеженості у вживанні таких варіантів імен.

Література

1. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підготували до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1859–1914. – Ч. 1–8.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 / Редкол.: П.С. Сохань (голова), Г.В. Боряк, В.А. Брехуненко та ін. – Т. 2. – К., 2000. – 751 с. ; Т. 5. – К., 2008. – 526 с.
4. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
5. Велигорський І. Назвища в селі Серафинцях Городенського повіту / І. Велигорський // Рідна мова. – 1935. – № 10. – С. 459–464.
6. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник Сергій Павленко. – К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. – 1054 с.
7. Волынский историко-археологический сборник. – Почаев-Житомир, 1896. – Вып. 1 ; Житомир, 1900. – Вып. 2.
8. Голик Р. „И с широкого сердца и с души”: селянський лист як мовно-літературне та історико-культурне явище / Роман Голик // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 332–352.
9. Горпинич В.О. Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах : Словник / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – 385 с. – (Ономастика і апелятиви ; Вип. 29).
10. Горпинич В.О. Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник) / В.О. Горпинич, Ю.Б. Бабій – Дніпропетровськ : Пороги, 2004. – 140 с. – (Ономастика і апелятиви ; Вип. 29).
11. Горпинич В.О. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (Словник) / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 272 с. – (Ономастика і апелятиви ; Вип. 28).
12. Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. / [Л.Л. Гумецька] // Українська історична та діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 113–116.
13. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / Упоряд. В.Й. Горобець. – К. : Наук. думка, 1993. – 392 с. – (Пам'ятки політично-правової культури України).
14. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.
15. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник Сергій Павленко. – К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2007. – 1144 с.
16. Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. XVI – серед. XVII ст. Зберігається у Львівському державному історичному архіві, фонд 129, опис 1.
17. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука: У 7-ми т. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1989; Т. 4. – К.: Наук. думка, 2004; Т. 5. – К.: Наук. думка, 2006.
18. Желєхівський Є. Малоруско-німецький словар / Євгеній Желєховський, Софрон Недільський. – Львів : З друкарні тов. им. Шевченка, 1886. – Т. I-II.
19. Жовтобрюх М.А. Історична грамати́ка української мови. / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С. П. Самійленко, І.І. Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с.
20. Ізюмов О. Українсько-російський словник / О. Ізюмов. – Харків-Київ, 1930. – 970 с.
21. Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові. – Рукопис.
22. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування / Р.Й. Керста – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.
23. Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст. Повсякденна історія: збірник документів / упоряд. О.Ф. Задорожна – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – 530 с.
24. Лексикон словеноросійський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В.В. Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.
25. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: (Зб. актових документів) / Підгот. до видання О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. – К. : Наукова думка, 1986. – 223 с.

26. Мойсієнко В. Метрична книга села Мелені – пам'ятка української мови XVIII століття / Віктор Мойсієнко // Діалектологічні студії. 5. Фонетика, морфологія, словотвір / Відп. ред. П.Ю. Гриценко, Н.В. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. – С. 49–57.
27. Огієнко І. Нариси з історії української мови: Система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
28. Осташ Л. Фонетична адаптація церковно-християнських власних особових імен в українській мові XVII ст.: початкові голосні / Любов Осташ // Християнство й українська мова. Матеріали наук. конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 362–369.
29. Панькевич І. Матеріали до історії мови південнокарпатських українців // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – № 4. – Кн. 2. – Пряшів, 1970. – 223 с.
30. Полный христианский Мѣсяцослов с привосокуплением разных статей к Российской истории и Киевской иерархии относящихся. – К., 1845. – С. 367–414.
31. Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ / Юліян Редько. – Львів, 2007. – Т. I–II.
32. Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підготували до друку: О.В. Тодійчук (головний упорядник), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. – К.: Наук. думка, 1995. – 592 с. – (Джерела з історії українського козацтва).
33. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Ч. 1. – К. : Радянська школа, 1964. – 234 с.
34. Сімович В. Українські прізвища з хресних імен / В. Сімович // Праці в двох томах / Упоряд. Л. Ткач. – Т. 1 : Мовознавство. – Чернівці, 2005. – С. 223–227.
35. Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська ; за ред. В.М. Русанівського. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Наук. думка, 2005. – 335 с.
36. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / [гол. ред. Лук'янюк К.М.; уклад. Бабич Н.Д., Колесник Н.С., Лук'янюк К.М., Скаб М.В., Редьква Я.П.]. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.
37. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
38. Суперанская А.В. Современные русские фамилии / А.В. Суперанская, А.В. Сулова. – М. : Наука, 1984. – 176 с.
39. Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк ; відп. ред. І.М. Желєзняк. – К. : Довіра, 2005. – 510 с.
40. Харківський перепис р. 1660 (Перепис Слобожанщини Ф.Т. Пестрикова й С. С. Ушакова) // Записки іст.-філол. відділу ВУАН. – 1928. – Кн. XXI. – С. 129–173.
41. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / Павло Чучка – Львів : Світ, 2005. – 703 с.
42. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / Павло Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.
43. Шамрай М.А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського / М.А. Шамрай. – К., 2005. – 332 с.
44. Шевцова В.О. Суфіксальний словотвір особових чоловічих імен (на матеріалі середньонадніпрянських лівобережних пам'яток другої половини XVII – першої половини XVIII ст. / В.О. Шевцова // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 57–61.
45. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шеремета Світлана Василівна. – Рукопис. – Тернопіль, 2002. – 272 с.
46. Щетинин Л.М. Имена и названия / Л.М. Щетинин. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. – 215 с.
47. Bogdan F. Dictionary of Ukrainian surnames in Canada / F. Bogdan. – Winnipeg; Vancouver, 1974. – 354 s.
48. Holutiak-Hallick S.P. Dictionary of Ukrainian surnames in the United States / Stephen P. Holutiak-Hallick, Jr. – Georgia, 1994. – 493 s.

Умовні скорочення

- арк. – аркуш
 зв. – зворотний бік аркуша
 р. – рік
 спр. – справа
 ст. – століття
 стсл. – старослов'янське
 церк. – церковний варіант імені